



УДК: 94(477)»19»:338

ЗЕРКАЛЬ М.М.,

Миколаївський навчально-науковий інститут Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

Зеркаль Микола Миколайович (1970 р. н.). У 1993 р. закінчив історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Миколаївського навчально-наукового інституту Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Основний напрямок наукових досліджень – *історія Півдня України в ХХ ст.*

ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ПРОМИСЛОВІСТІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РР.

У статті піднімається проблема специфіки реалізації нової економічної політики на Півдні України за матеріалами Миколаївщини, говориться про запровадження елементів ринкової економіки в рибальському районі України. За архівними документами аналізується стрімкий процес відновлення промислового виробництва внаслідок розвитку кооперативного руху, простежується тенденція віддачі в оренду невеликих промислових підприємств попереднім власникам.

В статье поднимается проблема специфики реализации новой экономической политики на Юге Украины по материалам Николаевщины, говорится о внедрении элементов рыночной экономики в рыболовецком районе Украины. По архивным документам анализируется стремительный процесс восстановления промышленного производства, прослеживается тенденция передачи в аренду небольших промышленных предприятий прежним владельцам.

In article the problem of specificity of realization of new economic policy in the south of Ukraine on materials of Mykolaiv region rises, is spoken about introduction of elements of market economy in fishing area of Ukraine. Under archival documents prompt process of restoration of industrial production is analyzed, the tendency of transfer to rent of the small industrial enterprises to former owners is traced.

Запроваджені радянським керівництвом державна власність на знаряддя праці, жорстка централізація управління промисловістю на початок 1920-х рр. виявили свою неефективність. Необхідність внесення коректив стала очевидною навіть для вищого партійно-державного керівництва. На XI конференції РКП(б) в травні 1921 р. було прийнято рішення щодо розробки системи управління, яка поєднувала б централізовано-планове начало з розширенням господарської самостійності державних підприємств.

У вітчизняній та зарубіжній історіографії проблема функціонування промисловості в період непу активно вивчалася. У радянській історіографії до середини 1980-х рр. панувало сталінське твердження, що неп як політика перехідного

періоду від капіталізму до соціалізму закінчився в 1937 р., тобто з побудовою в сталінському баченні соціалізму [1]. В останні роки багатьма дослідниками вивчається вплив непу на всі галузі радянського господарства [2]. На жаль, у працях відсутній аналіз впливу нової економічної політики на народногосподарський комплекс окремих регіонів України, які мали, безперечно, відмінності. Тому метою статті є вивчення впливу нової економічної політики на промисловість Півдня України.

Запровадження нової економічної політики в промисловості офіційно почалося з 9 серпня 1921 р., коли В. Ленін підписав наказ Ради Народних Комісарів «Про впровадження в життя начал

нової економічної політики». Відмовою від повернення царських боргів СРСР поставив себе перед проблемою виходу з економічної кризи без допомоги іноземних кредиторів. З іншого боку, більшовики позбулися обтяжливих відсоткових виплат за боргами імперії Романових у 800-900 млн руб золотом щорічно.

Нова економічна політика мала створити умови для відновлення й розвитку великої промисловості. Підприємства переводилися на господарський розрахунок, висувалося завдання забезпечення їх рентабельності. В УСРР в оренду організаціям (кооперативам, комнезамам, артілям) й приватним особам, зокрема колишнім власникам, було здано 5,2 тис. підприємств [3].

На початку 1920-х років на промислових підприємствах поширилася практика виплати зарплати не тільки грошима, а її частини виробленою продукцією (так зване «кусочництво»). Робітники не мали змоги за час дії карткової системи прохарчуватися, і тому шукали альтернативних джерел для свого існування. За офіційною статистикою, у 1919-1920 рр. робітники одержували за твердими цінами за картками продукти харчування на 20-25 % потреби, решту ж здобували за допомогою купівлі-продажу або обміну. У квітні 1920 р. на IV з'їзді профспілок зазначалося, що необхідні витрати робітника удвічі-утричі перевищують його заробітну платню, отримувану в грошовій формі або продукцією [4].

Спочатку місцевим господарчим органам надавалося право самостійно вирішувати умови здачі в оренду промислових підприємств, але з часом стали виникати ситуації, коли окремі держслужбовці зловживали своїм становищем. Тоді РНК 6 липня 1921 р. ухвалив декрет, який визначав умови передачі в оренду націоналізованих підприємств. Згідно з ним, певні переваги надавалися кооперативам. На орендарів покладалася адміністративна та кримінальна відповідальність за порушення умов утримання й використання орендованих підприємств. Тривалість угод оренди була від двох до п'яти років, плата стягувалася у вигляді частки виготовленої продукції. Декрет РНК від 17 травня 1921 р. передбачав низку заходів щодо розвитку кустарної та дрібної промисловості. Було припинено дію закону від 29 листопада 1920 р., згідно з яким підлягали націоналізації усі промислові підприємства. Зазначалося, що всі підприємства, націоналізовані до 17 травня 1921 р., залишалися в державній власності.

Першим значним кроком у реалізації непу в промисловості був вищезгаданий наказ РНК від 9 серпня 1921 р. «Про впровадження в життя начал нової економічної політики». У двох постановках Ради Праці та Оборони від 12 серпня 1921 р. дрібна промисловість розглядалася як база для великої державної індустрії, й робилася спроба здійснити систематичну класифікацію підприємств [5]. Підприємства, у яких не були зацікавлені ані держава, ані потенційні орендарі, ліквідувалися.

У зазначеному документі визнавалися два принципи: централізації та децентралізації. Підприємства однієї галузі виробництва мали концентруватися в об'єднаннях, які називалися «спілками», а промислові підприємства, які були достатньо великими або важливими, повинні були діяти самостійно, тобто зберігати незалежність й звільнитися від прямого адміністративного контролю ВРНГ.

РНК УСРР 29 серпня 1922 р. схвалила «Положення про здачу в оренду державних промислових підприємств», яке визначило процедуру, форми й методи передачі державної власності в оренду [6]. Так, частина середніх і дрібних підприємств Миколаєва, ремонтні майстерні в Ольгополі, Явкіному, цегельня в Петрівці, 759 млинів і круподерень, 70 олійниць Миколаївщини були здані в оренду [7]. Аналогічна ситуація була по всій УСРР. Більшовицьке керівництво розраховувало на кооперацію, покликаною стати впливовим учасником ринкових відносин [8]. Поширеною на Півдні України стала передача підприємств в оренду колишнім власникам. Відтак, у південному регіоні, як і в інших частинах республіки, з'явилися орендарі, приватні торговці, комісіонери, банківські ділки. Всі згадані категорії підприємців та багато інших отримали узагальнену назву – непманів.

Восени 1921 р. у радянській Україні постали перші трести – «Донвугілля», «Південсталь», «Хімвугілля», «Цукротрест» та ін. Через півроку, у травні 1922 р., в УСРР налічувалося два десятки трестів республіканського масштабу. У літературі подається різна кількість республіканських і союзних трестів, що функціонували в УСРР від 19 до 21 [9]. Суперечливість даних засвідчує не дослідницьку неточність, а протяжність процесу трестування промисловості, що тривав до кінця 1920-х рр.

Упродовж 1921-1922 рр. склалася дворівнева система управління трестованою промисловістю. Великі трести були підпорядковані ВРНГ УСРР, дрібні, утворені за територіальною ознакою, підпорядковувалися губраднаргоспам і мали місцеве значення. Ця система управління захиталася зі створенням СРСР. Вимоги Москви перепідпорядкувати її частину трестів УСРР наразилися на спротив господарських органів республіки.

Характерний випадок стався з Одеським фанерним заводом (колишнім Когана й Луцького), що зупинився за браком коштів у травні 1923 р. 11 січня 1924 р. ВРНГ СРСР звернулася до ВРНГ УСРР з пропозицією підпорядкувати підприємство фанерному тресту СРСР. Мотивація була невибагливою: союзний трест мав «усі необхідні засоби» для відновлення виробництва в Одесі, крім того, московські господарники вважали «бажаною концентрацію й зосередження фанерного виробництва в одних руках» – зрозуміло, фанерного тресту СРСР. Одеський губраднаргосп чинив запеклий опір, переконуючи поступливих перед центром харківських керівників і московських чиновників,

що використас для відновлення фанерного виробництва в місті місцеві резерви – кошти одного з банківських відділень або «Експортлісу» (коштом реалізації продукції на закордонних ринках) [10].

Проте відстояти самостійність українських трестів і підприємств не вдалося. Трести, що об'єднували підприємства стратегічного значення, опинилися в юрисдикції ВРНГ СРСР. У 1925 р. 51,2 % промисловості УСРР перебувало у віданні союзної ВРНГ [11]. Диктат центру ставав усе виразнішим.

Валова продукція промисловості Миколаївщини у 1921-1922 рр. складала лише 12 % від показників 1913 р. [12]. Перепис 1920 р. зафіксував у Миколаївській губернії 4685 промислових підприємств, з них у Миколаївському повіті – 1285. Більшість цехів таких заводів, як «Руссуд», «Ремсуд», «Темвод» були зруйнованими й простоювали. Значних збитків зазнав Миколаївський торговельний порт, який до громадянської війни був ворітьми для експорту сільськогосподарських товарів Півдня України. М.І. Калінін, який відвідав Миколаїв з агітпоїздом «Жовтнева революція» у червні 1922 р. відзначав порожні вулиці міста, мертвий порт, критичний стан робітників [13]. Населення Миколаєва з 1920 р. по 1923 р. через голод скоротилося з 108820 до 81105 мешканців [14].

Щоб великі підприємства залишалися в руках держави і стали конкурентами приватних виробників, запровадили «комерційний розрахунок» або «господарський розрахунок». Уряд намагався таким чином вивести підприємства, які мали стратегічне значення для держави, зі стану «клінічної смерті». За часів політики «воєнного комунізму» націоналізовані підприємства підпорядковувалися главкам, якими керувала Вища Рада Народного Господарства (ВРНГ), й не мали можливості самостійно ухвалювати рішення щодо господарської діяльності, вони не продавали продукцію, а здавали її главкам. На основі домовленості одержували за нарядами сировину й матеріали. Натомість госпрозрахунок був покликаний дати можливість проявити власну ініціативу. Підприємствам надавався статус юридичної особи, а їхні керівники мали забезпечити самоокупність виробництва.

Щоб забезпечити державу запасом хліба 2 квітня 1921 р. РНК УСРР було дозволено робітничим організаціям закуповувати продовольство в губерніях, які вже виконали продовольчу розкладку [15].

Упродовж 1925-1926 рр. стала зростала питома вага продукції, виробленої промисловими підприємствами приватної форми власності, які підлягали ліцензуванню, а саме: на 31 % порівняно з попереднім роком. Прикметно, що кількість робітників на цих підприємствах зросла лише на 20 %, тобто спостерігалось зростання продуктивності праці, застосування новітніх економічних методів виробництва й зниження собівартості продукції [16].

Поширеною формою використання приватної ініціативи стала оренда, що її вважали своєрідною формою державного капіталізму. Господарські реалії не дозволяли владі вирішувати їх самотужки. XI конференція РКП(б) (19-22 грудня 1921 р.) наголосила, що «інтереси відбудови народного господарства Радянської Росії вимагають полегшення припливу іноземного капіталу в різні галузі господарства як у формі концесій, так і в формі позик» [17]. Реалізація цього завдання затягувалася в часі. Західний капітал не квапився інвестувати в державу з незрозумілою економічною системою. Зволікала й більшовицька адміністрація. Лише навесні 1922 р. Українська економічна нарада (УЕН) ухвалила постанову «Про порядок розгляду пропозицій на концесії, які надходять з -за кордону». Документ визначав загальні положення щодо надання концесій [18].

Концесійна практика СРСР прямувала шляхом надання концесій переважно іноземцям. Упродовж 1922-1924 рр. перші місяці за кількістю укладено претендентами на концесії в непоодиноких випадках виступали колишні власники фабрик і заводів [19]. Наприклад, спадкоємці відомого вітчизняного цукрозаводчика М. Терещенка висловили бажання одержати концесії на колишню власність родини – цукрові заводи – й вимагали сплатити різницю між вартістю підприємств на момент націоналізації й на час оренди, повернути устаткування, реманент та ін. Зрозуміло, претензії ці радянська влада визнала неприйнятними. Подібні випадки були непоодинокими. Відтак частка невдалих угод була значною: 1925 р. з 110 угод були припинені 22, з яких 13 через невиконання сторонами своїх зобов'язань [20].

Незважаючи на це, іноземні підприємці та великі промислові підприємства не вважали концесійну форму оренди достатньо привабливою, й тому даний вид оренди великих підприємств на південноукраїнських землях фактично не отримав своєї реалізації. За весь час запровадження непу в Україні було лише одне таке підприємство.

Особливістю Півдня України було те, що тут професійне рибальство забезпечувало життя багатьох людей. У 1920-х роках лише на Миколаївщині нараховувалося майже 2,5 тис. рибалок-професіоналів, які виловлювали пересічно щороку 55-60 тис. ц риби (10 % вилову УСРР) [21]. Значна частина улову вивозилася за межі Миколаївської округи, зокрема в Одесу, для переробки на консервних заводах. А скумбрія спеціального посолу з Миколаєва йшла безпосередньо на експорт [22].

Аналізуючи стан справ в Одеській губернії, треба зазначити, що в 1923-1924 рр. значна частина промисловості залишалася в державній власності. До 1917 р. тут щоквартально виготовлялося продукції на 15,5 млн руб, а тепер на 12,6 млн руб, тобто 81,3 % [23].

Одещина демонструвала надзвичайну ініціативу приватного виробника. Попри найрізноманітніші владні заходи щодо стимулювання й створення економічно міцного конкурента приватнику у вигляді кооперації, приватна промисловість міцно утримувала друге після державної місце. Приватні підприємства Одеської губернії виготовляли продукції на 2 млн руб (13,2 %), а кооперативні – на 0,859 млн (5,5 %) [24]. Гостро стояла проблема накопичення капіталу. Потрібен був час для нагромадження й інвестування коштів у розширення виробництва. Досліджуючи питання про те, які підприємства володіли також і матеріальними активами, тобто обладнанням та будівлями, що належали приватному власнику, стає зрозумілим, що більшість таких орендували майно державних підприємств. «Чистими» приватними підприємствами вироблялось лише близько 1-2 % загальної суми виробництва. Влітку 1927 р. в Одесі, за даними окрфінвідділу, налічувалося 12283 кустарі, загальна сума прибутку яких перевищувала 1 млн руб, й половина якого припадала на власників швейних та шкіровиробних майстерень [25].

Влітку 1923 р. у Миколаєві було 1196 індивідуальних кустарно-ремісничих підприємств й 36 кустарно-ремісничих артілей. У них задіяно 1582 особи. У Вознесенську на той самий час нараховувалося 128 індивідуальних підприємств й 3 артілі, у яких працювало 178 осіб. Відповідно, Очаків мав 49 індивідуальних підприємств та 2 артілі – загалом 79 працівників. За офіційними даними, у Миколаївській сільській окрузі нараховувалося 2281 підприємство та 47 артілей із зайнятими на них 3474 особами. А в цілому на теренах Миколаївської округи налічувалося 3742 кустарно-ремісничих підприємства з 5333 працівниками [26]. За рік ці підприємства виготовляли продукції на 8,1 млн руб, у тому числі, з власної сировини на суму у 4,5 млн руб, з яких 42,5 % належало харчовій промисловості, 28 % – одягові та взуттю, 6,5 % – металообробці. Особливістю Миколаївської округи було те, що тут дрібна промисловість складала значно більшу частину, ніж по УСРР у цілому. Так, у кустарно-ремісничій промисловості Миколаєва було зайнято 60 %, а по Україні аналогічний показник досягав лише 56,5 % [27].

Дрібна промисловість Миколаївщини у 1923 р. перевищила довоєнний рівень. Кустарні підприємства на 82 % були некооперовані й розпорочені. Приватні особи не поспішали з об'єднанням своїх підприємств, кожен прагнув самостійно досягти успіху, розширити власне підприємство й посісти чільне місце на ринку товарів та послуг. Відсоток артілей кустарів та ремісників не перевищував 18 %, у них працював приблизно такий самий відсоток осіб, які працювали у дрібній промисловості [28]. Саме тоді проявилися негативні сторони ситуації – приватні промисловці опинилися у кабальній залежності від приватного комерсанта й скупника-посередника. Високі ціни на товари промисловості не захищали кустарно-ремісничу промисловість, адже кустарний виробник від цього практично нічого не вигравав, оскільки лєвова частка зиску діставалася приватному торговельному капіталу. Ринок сировини ще не сформувався, збут готової продукції був не налагоджений.

Денаціоналізація млинів та крупорушок оживила борошномельну галузь УСРР. Наприкінці 1921 р. в оренду передали 4953 названих промислових закладів, діяльність яких залежала не лише від влади, а й від пропозиції, тобто «зернового завозу» [29]. На Херсонщині та в інших південних округах млини належали переважно приватним особам: кооперації – 45, промартілям – 59, а власникам-господарям – 116 борошномельних закладів. Приватні млини були краще обладнані, а також перевищували державні за вартісними показниками [30].

Приватні млини давали 38,5 % усієї борошномельної продукції. Інші галузі виробництва вимагали значних капіталовкладень, тому були недостатньо привабливими з точки зору прибутковості й термінів обігу капіталів. Порівнюючи статистичні дані про рух капіталовкладень у різних формах власності, зауважуємо, що лише за 1922-1923 рр. можна простежити певні зрушення і зробити висновок, що приватна власність демонструвала свою конкурентоспроможність порівняно з іншими формами власності:

Таблиця 1

Продукція промисловості Одеської губ. за 4-й квартал у довоєнних крб [31]

Період	Державна	Кооперативна	Приватна	Разом
4 кварт. 1922 р.	10021773	502779	980803	11505355
4 кварт. 1923 р.	12641630	859020	2041353	15542003
1923 р. у % до 1922р.	126,4	170,8	208,1	135,4

Отже, найбільше зростання спостерігалось саме в приватній промисловості, попри усі перепони й негаразди політичної та економічної ситуації. Одесити добре пам'ятали минуле – у їхній свідомості ще «живими» були принципи

ринкової економіки. Яким саме чином відбувався розподіл між галузями виробництва, що було найпривабливішим для приватного підприємця та їх конкурентів на теренах Одещини, можна простежити за наступною таблицею [32].

Таблиця 2

Продукція в золотих руб за довосними цінами

Групи виробництва	Державна промисловість			Кооперативні			Приватні		
	4 кварт. 1922 р.	4 кварт. 1923 р.	1923 р. в % до 1922 р.	4 кварт. 1922 р.	4 кварт. 1923 р.	1923 р. в % до 1922 р.	4 кварт. 1922 р.	4 кварт. 1923 р.	1923 р. в % до 1922 р.
Металообробна	95792	92889	97	1895	13146	690	3668	9032	246
Борошномельна	1225422	2571824	209,9	280776	482432	171,5	751131	1909900	254,2
Тютюнова	749949	739496	98,7	111268	2031	1,8	16819	22713	135,1
Інші харчові	1911076	1392689	73,7	82861	259290	312	123433	28987	23,6
Шкіряна	842307	965123	114,6	15860	72857	458,5	68486	56645	82,6
Всього	4824546	5762021	119,1	492660	829756	168,5	963537	2027277	211,4

Статистика перекоує, що в металообробному виробництві найбільше зростання спостерігалось в кооперації. Треба також взяти до уваги, що 690 % означало не лише кількісне зростання, а й якісне зрушення стану справ. Для створення металообробного виробництва потрібен був «стартовий капітал», яким приватні підприємці ще не володіли. Потрібен був час для накопичення капіталу і в інших галузях. Саме в борошномельному виробництві серед приватних підприємців спостерігалось найбільше зростання обсягів виробництва (254,2 %). Порівнюючи дані наведеної таблиці, можна помітити, що в більшості галузей зростання державної промисловості фактично наблизилось до темпів зростання кооперації, значно відставши від темпів зростання приватної промисловості.

Порівнюючи темпи зростання, більшість істориків робили свої висновки, спираючись саме на розміри відсотків, не приділяючи уваги змісту даних та їх значенню в загальному обсязі виробництва промисловості Півдня УСРР. Однак слід враховувати, що як приватна, так і кооперативна промисловість за абсолютними показниками були незначними. Тому кожна додаткова одиниця продукції давала зростання на значну кількість відсотків. Відповідно до об'єктивних законів розвитку економіки, обов'язково мав настати момент, коли темпи зростання промисловості уповільняться.

Таблиця 3

Динаміка зростання економіки в 1923-1924 рр. [33]

	Середня кількість робітників на 1 заклад в промисловості						
	Державна				Кооперативна промисл.	Приватна промисл.	Разом за всією промисловістю
	Центральна трест.	Місцева трест.	Державна трест.	Разом державна			
На 1 січня 1923 р.	309,1	63,6	61,3	124	20,7	11,9	71,2
На 1 січня 1924 р.	378,6	97,3	65,7	157	25,7	12,4	80,3
% приросту (+)	22,5	53	7,2	26,6	24,1	4,2	11,3

Таким чином, можна впевнено стверджувати, що лише великі держпідприємства демонстрували значне зростання кількості робітників в розрахунку на одне підприємство. Приватні підприємства за рік не могли накопичити достатні капітали для значного розширення виробництва і збільшення кількості найманих робітників. Там число працівників зросло лише на 4,2 %. У той же час спостерігався значний відрив центральних трестів та інших видів промислових підприємств. Держава економічними й позаекономічними методами прагнула гарантувати собі командні висоти в стратегічно важливих галузях виробництва, щоб у випадку будь-якої загрози придушити невдоволення дрібного товаровиробника.

На початку 1922 р. припинилося державне регулювання розмірів зарплати, й почався перехід до договірної системи. З другої половини 1922 р. на більшості підприємств Одеси та Одеської губернії почали укладатися колективні договори. У цей час спостерігалось невинне зростання зарплати у всіх виробництвах Одещини, досягнувши 400 %: з 5 умовних московських товарних руб у січні до 20 руб у грудні 1922 р. [34].

Треба зазначити, що завдяки запровадженню непу вдалось зрушити з місця економічне життя УСРР й Одеської губернії зокрема. Кількість діючих підприємств у губернії за перші два роки запровадження елементів ринкової економіки значно зросла. У 1923 р. відмічається значне

уповільнення зростання відкритих підприємств, натомість отримує розвиток процес зміцнення існуючих, тобто банкрутували економічно нежиттєздатні підприємства та установи, а розширювали виробництво прибуткові промислові підприємства, торговельний порт. До кінця 1923 р. значно зросла кількість робітників в Одесі. У цілому по УСРР за три роки непу кількість робітників великої промисловості зросла на 240 тис. й до початку 1926 р. складала 514 тис. осіб (проти 631 тис. наприкінці 1913 р.) [35]. Загальною була тенденція збільшення кількості робітників та їх концентрація на великих підприємствах. До 80 % промислових робітників у 1925 р. концентрувалися на підприємствах з кількістю працюючих понад 500 осіб. На другому році реалізації непу в Одеській губернії почався процес зміцнення капіталомісткої металообробної індустрії, головним чином, сільськогосподарського машинобудування, текстильної (джутова фабрика). Ефективно працювали шкіряне та тютюнове виробництва. Продукція діючих заводів досягла 50-60 % їх довоєнного рівня. Ринкова конкуренція відкривала шлях для рентабельних виробництв й призводила до банкрутства збиткові, малоефективні. Щоправда, з'ясувалася й негативна риса економіки Півдня України – мала місткість внутрішнього ринку. Це можна було подолати лише з часом, якого, як

невдовзі з'ясувалося, радянський уряд регіонів не надав.

На грудень 1925 р. Миколаївська округа досягнула довоєнного рівня промислового виробництва. Було введено в дію 42 великих і середніх підприємств. На території Єлисаветградської, Первомайської та Херсонської округ нараховувалося 89 державних підприємств ценової промисловості, з них працювали 77. На підприємствах працювало 9111 робітників, які виготовляли продукції на 26,36 млн руб. На території Миколаївської округи, Березнегуватського та Снігурівського районів Херсонської округи діяло 15 кооперативних підприємств з 189 працівниками [36].

Значне відставання усієї промисловості від довоєнного рівня, яке спостерігалось до початку 1923 р., вдалося подолати впродовж наступних трьох років. У другій половині 1925-26 господарського року УСРР перевершила довоєнний рівень промислового виробництва. З 1924 р. в усіх галузях індустрії, за винятком харчової, почався процес згортання виробництва в приватному секторі. У кам'яновугільній, металургійній, цементній промисловостях не залишилося жодного приватного підприємства, у машинобудуванні – лише три. Це було результатом цілеспрямованої державної політики. Отже, на думку автора, згортання непу починається з 1924 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: От нэпа к административно-командной системе (историография проблемы). Аналитический обзор. – М.: Институт научной информации по общественным наукам АН СССР, 1991.
2. НЭП: Завершающая стадия: Соотношение политики и экономики: Сб. ст. / Редкол.: В.П. Дмитриенко (Отв. ред.) и др.; РАН Ин-т рос. истории. – М., 1998. – 270 с.; Гимпельсон Е.Г. Политическая система и НЭП: неадекватность реформ // Отеч. история. – 1993. – № 2. – С. 29-43 та ін.
3. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – С. 44-45.
4. Карр Э. История Советской России: В 14 т. / Пер. с англ.; Предисл. А.П. Ненарокова. – М.: Прогресс, 1990. – Кн. 1, т. 1-2: Большевицкая революция 1917-1923. – С. 591.
5. Там само.
6. Положение о сдаче в аренду государственных промышленных предприятий: Пост. СНК УССР, 29 авг. 1922г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1922. – № 37. – 29 сент. – Ст. 562. – С. 599-602.
7. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). – Ф. Р-83. Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 5-15, 53.
8. Урок дає історія: Сб. ст. / Сост. А.А. Ильин; под общ. ред. В.Г. Афанасьева, Г.Л. Смирнова. – М.: Политиздат, 1989. – С. 98.
9. Локритян Э.Л. Государство и рынок: Очерки экономической истории Украины. – Харьков: Ригер, 1997. – С. 104.
10. Центральний архів вищих органів державної влади і управління України (ЦДАВОУ). – Ф. 34. – Оп. 9. – Спр. 111. – Арк. 26, 28, 34-35, 50.
11. Там само. – Ф. 3040. – Оп. 1. – Спр. 1280. – Арк. 32.
12. Історія міст і сіл Української РСР: В 26-ти т. Миколаївська область / Голова редколегії П.Т. Тронько та ін. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1971. – С. 39.
13. Методические разработки уроков по истории Николаевщины. – Николаев, 1990. – Вып. 10. Наш край в 1921-1941 гг. – С.9.
14. Коренев И. Экономический очерк Николаевщины. – Николаев, 1926. – С. 1.
15. Хроника социалистического строительства на Украине (1921-1925) / Авт.-сост. С.А. Кокин, В.И. Марочко, О.Н. Мовчан; отв. ред. С.В. Кульчицкий. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 22.

16. Лихолобова З.Г. Приватне підприємництво в містах Донбасу в умовах непу // V Всеукр. наук. конф. «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України» (жовт. 1991 р.): Тези доп. і повідомл. – К. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 221-222.
17. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917-1967 гг.): В 5-ти т. – М.: Политиздат, 1967. – Т. 1. – С. 358.
18. О порядке рассмотрения поступающих из-за границы предложений на концессии: Пост. УЭС, 14 апр. 1922 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1922. – № 18. 11-19 апреля. – Ст. 290. – С. 316-317.
19. Орлов И.Б. Восстановление промышленности // Россия нэповская / Под ред. акад. А.Н. Яковлева. – М., 2002. – С. 141.
20. Яковлева Е.Л. Концессионная политика и практика / Хозяйственный механизм периода новой экономической политики: По материалам 20-х годов: Сб. обзоров. – М., 1990. – С. 172.
21. Єрмак О.П. Виробниче кооперування рибальських промислів на Миколаївщині в 20-30-ті роки // IV Республіканська наук. конф. з іст. краєзнавства: Тези доп. і повідомл. – К., 1989. – С. 618-619.
22. ДАМО. – Ф. Р-265. – Оп. 1. – Спр. 516. – Арк. 18.
23. Перцович Н. Промышленность Одесской губернии в 1-ом квартале 1923-24 гг. // Статистический бюллетень. – Одесса, 1924. – № 5/6 (май-июнь). – С. 138.
24. Там само. – С. 138.
25. Сколько в Одессе кустарей? Сколько у них дохода? // Известия. – 1927. – 26 июня.
26. Десять лет борьбы и строительства на Николаевщине: Сб. под общ. ред. А. Мануйленко, В. Исаковича, М. Радкова. – Николаев, 1927. – С. 42.
27. ДАМО. – Ф. Р-985. – Оп. 1. – Спр. 52. – Арк. 34-35.
28. Десять лет борьбы и строительства на Николаевщине. – С. 42.
29. ЦДАВО. – Ф. 3040. – Оп. 1. – Спр. 438. – Арк. 1-2.
30. Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921-1928 рр.): Зб. наук. праць / Ін-т історії України НАН України; Держ. фонд фундаментальних досліджень; Відп. ред. С.В. Кульчицький. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – С. 195.
31. Перцович Н. Указ. соч. – С. 139.
32. Десять лет борьбы и строительства на Николаевщине. – С. 141.
33. Там само. – С. 141.
34. Статистика Украины. – 1924. – № 40. – С. 8.
35. Хроника социалистического строительства на Украине (1921-1925). – С. 4.
36. Історія міст і сіл Української РСР: В 26-ти т. Миколаївська область. – С. 40.

Рецензент – д.і.н., проф. Ю.В. Котляр.

Надійшла до редколегії 20.11.2008 р.